

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΑΘΗΝΑΣ

Πολυεδομικές προτάσεις και αισθητικές θεωρήσεις κατά το διάστημα της πρώτης δεκαετίας (1830-1840) για την εξέλιξη της νέας πόλης και την ανάδειξη της αρχαίας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του ιστορικού τοπίου.

2ο Μέρος

Το όραμα των Κ.Φ. Schinkel και Α.Φ. von Quast: Η Αθήνα, πόλη πάνω σε λόφο. Επικάλυψη του χώρου του «παλιού» και του «νέου»

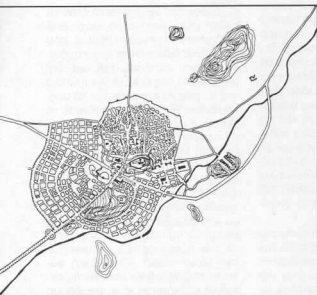
Λίγους μήνες πριν από την επίσκεψη του Klenze στην Αθήνα, ένας άλλος περίφημος δάσκαλος του κλασικισμού στη Γερμανία, ο Karl «Friedrich Schinkel», ανταποκρινόμενος σε πρόσκληση του Maximilian, διαδόχου του θρόνου της Βαυαρίας και αδελφού του βασιλιά Όθωνα της Ελλάδας, διατύπωνε τη δική του εμπνευσμένη πρόταση για την κατασκευή ανακτόρου πάνω στην Ακρόπολη.

Ο Schinkel δεν επισκέφθηκε ποτέ την Ελλάδα. Όπως και ο μεγάλος Γερμανός ποιητής Wolfgang von Goethe, προτίμησε την «αποχή από την Ελλάδα» – όπως την ονόμασαν αργότερα ειρωνικά –, αποφεύγοντας μια πραγματική αντιπαράσταση με τον ελληνικό χώρο,

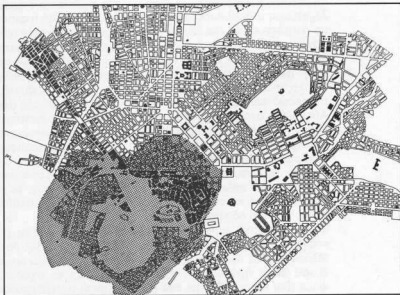
ώστε να είναι ελεύθερος να ανταποκριθεί στο δικό του εξιδανικευμένο Ελληνικό όραμα. Η πρότασή του δεν είναι, βέβαια, ένα ολοκληρωμένο όραμα για τη μελλοντική εξέλιξη της νέας πόλης των Αθηνών και περιορίζεται μόνο στο σχεδιασμό του ανακτόρου πάνω στο πλάτωμα της Ακρόπολης. Η πρόταση του Schinkel, ωστόσο, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι: α) αντιπροσωπεύει τις ακραίες θέσεις μιας ρομαντικής και δημιουργικής προσέγγισης, που στοχεύει στη διαλεκτική συμβίωση της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής με την αρχαία κληρονομιά (σε απόλυτη αντίθεση προς την «πουριστική», ακαδημαϊκή προσέγγιση των συντηρητικών αρχαιοτήτων που επικράτησε στην Αθήνα έκτοτε), και β) θα πρέπει να θεωρηθεί ως η βάση μιας εναλλακτικής σκέψης για την εξέλιξη της Αθήνας: το σχήμα, δηλαδή, της «πόλης σε λόφο», σε αντίθεση προς την «πόλη στην πεδιάδα».

Στην πραγματικότητα η πρόταση του Schinkel προϋπέθετε έμμεσα την ίδια ακριβώς επιλογή που και ο Klenze διατύπωνε θεωρητικά, αλλά δεν τόλμησε να προβάλει, για λόγους τακτικής: μία πόλη σε λοφώδες έδαφος με την ίδια την Ακρόπολη ως το ιστορικό αλλά ταυτόχρονα και αναβιωμένο σύγχρονο επίκεντρό της.

Ο Schinkel, πάντως, δεν προχώρησε στο να διατυπώσει μία ολοκληρωμένη πολεοδομική πρόταση. Ο μαθητής του, όμως, Alexander Ferdinand von Quast, που υπήρξε ο πρώτος επιμελητής αρχαιοτήτων του δημοσίου στην Πρωσσία και που, ως σημειωθεί, δεν επισκέφθηκε κι αυτός ποτέ την Αθήνα, δημοσίευσε για πρώτη φορά στην επιβίωση τέχνης «Museum» του Βερολίνου, τον Ιούλιο του 1834, ένα ενθουσιώδες άρθρο, που μιμούσε το σχέδιο του Schinkel¹¹. Παράλληλα, ανέπτυξε – με γραπτό κείμενο και χωρίς σχέδιο – μία αρκετά συγκεκριμένη πολεο-

11. Υποθετικό ακαρίφωμα – σχεδιασμένο από τον γρόφοντα της πολεοδομικής ιδέας για την Αθήνα που διατύπωνε ο Ferdinand von Quast (1833). Κλίμακα 1:30.000.

12. Θέση και έκταση της πόλης, σύμφωνα με την ιδέα του von Quast, σε σχέση με τον ιστό της σημερινής πόλης. Κλίμακα 1:30.000.

13. Ανατολικό τμήμα της νότιας όψης της πρότασης του K.F. Schinkel για βασιλικό ανάκτορο πάνω στην Ακρόπολη (1834). Κλίμακα 1:1.000 (Υδατογραφία στην Graphische Sammlung του Μονάχου).

δομική πρόταση, οραματιζόμενος την Αθήνα σαν μία πόλη σε λόφο με κέντρο την αναβιωμένη Ακρόπολη (έδρα της βασιλικής εξουσίας).

Ο von Quast πρότεινε να αναπτυχθεί η πόλη στις πλαγιές του Λόφου των Νυμφών και του Μουσείου, στα νοτιοδυτικά της Ακρόπολης (εικ. 11, 12). Πρότεινε ακόμα να δημιουργηθεί νέο κέντρο στον αυχένα ανάμεσα στην Ακρόπολη, το Μουσείο και την Πνύκα (στη θέση περίπου που βρίσκεται ο Άγιος Δημήτριος ο Λουμπαρδιάρης) και να κατασκευαστεί νέα μητρόπολη πάνω στο βράχο του Αρείου Πάγου (!), προφανώς σαν μία συμβολική αναφορά στον Απόστολο Παύλο, ο οποίος κήρυξε τον χριστιανισμό και προσηλύτισε τους Αθηναίους στο χώρο αυτό.

Η θέση του νέου κέντρου της πόλης προβλεπόταν στο σημείο διασταύρωσης δύο κύριων οδικών αξόνων: εκείνου που οδηγούσε από την παλιά πόλη προς τον Πειραιά στα νότια, και εκείνου που συνέδεε την Ιερά οδό προς την Ελευσίνα στα δυτικά, με την περιοχή του Ιλισσού και το δρόμο προς τη Μεσόγειο στα ανατολικά.

Ο von Quast πρότεινε ως και γέφυρα που θα συνέδεε με ένα μεγάλο τόξο τη Μητρόπολη πάνω στον Άρειο Πάγο με τα Προτύ-

λαια της Ακρόπολης (!), δημιουργώντας έτσι ένα ενοποιημένο συμβολικό και λειτουργικό κέντρο κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας. Ο κύριος οδικός άξονας βορρά-νότου που οδηγούσε από την υπάρχουσα παλιά πόλη στο κέντρο της νέας πόλης θα περνούσε κάτω από τη γέφυρα αυτή.

Η πολεοδομική αυτή πρόταση παρουσιάζεται εδώ, για πρώτη φορά, σε μια σχηματική σχεδιαστική απόδοση (εικ. 11, 12).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην πρόταση αυτή η ανασκαφή του κέντρου της αρχαίας πόλης και η προσαρμογή του ιστορικού τοπίου δεν αναγνωρίζονται ως πρωταρχικά θέματα για τη μελλοντική εξέλιξη της Αθήνας. Κατευθυντήρια ιδέα είναι η στενή σύμπλεξη ανάμεσα στα αρχαία και την προτεινόμενη νέα πόλη: η προϋπάρχουσα παλιά πόλη, στις βόρειες παραφές της Ακρόπολης, μένει ανέγγιχτη, ενώ η νέα πόλη αναπτύσσεται στις δυτικές και νότιες πλαγιές, με επίσημη και των δύο την αναβιωμένη Ακρόπολη.

Επανερχόμενοι στην πρόταση του Schinkel (εικ. 13), θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι ως αρχιτεκτονική σύνθεση το σχέδιό του έχει μια σπάνια ευαισθησία και ομορφιά. Είναι η μόνη από τις εναλλακτικές προτάσεις για το ανάκτορο (δίπλα,

δηλαδή, στις λύσεις Κλεάνθη-Schaubert, Klenze, Lange και Gaertner), που εγκαταλείπει την πομπώδη παράδοση της Κεντρικής Ευρώπης με τα αρχαϊκά, πολυώροφα, συμμετρικά κτήρια και επιχειρεί να εισαγάγει μια κατασκευή ασύμμετρη, με χαμηλή δόμηση και κατανομή του όγκου σε πτέρυγες, με αυλή και υπαίθριες στοές – κατά την παράδοση των επαύλων της Πομπηίας –, συμβιβαστή προς το κλίμα και τις συνθήκες ζωής του νότου!

Πρόθεση του αρχιτέκτονα ήταν το προτεινόμενο ανάκτορο, εκτός από τη βασιλική μεγαλοπρέπεια που του προσέδιδε η θέση του στη διακεκριμένη αυτή κορυφή, να δημιουργήσει ένα κατάλληλο πλαίσιο για τα αρχαία μνημεία. Για το σκοπό αυτό ο Schinkel τοποθέτησε το εκτεταμένο νεοκλασικό συγκρότημα που οραματιζόταν στην ελεύθερη ανατολική πλευρά του κτιρίου. Μπροστά από την κύρια είσοδο του ανακτόρου, ανάμεσα στον Παρθενώνα και το Ερέχθειο, τοποθετούσε ένα προαύλιο σε σχήμα «ηπιοδρόμιου». Το συγκρότημα στο νότιο σύνολο του περιορίζεται σε ένα μόνον όροφο, με υπόγειο στο νότιο τμήμα. Πληθωρική φύτευση επρόκειτο να μειώσει τις αντιθέσεις ανάμεσα στα επιμέρους τμήματα και να ενοποιήσει το όλο συγκρότημα.

14. Παλιά φωτογραφία του κέντρου της Αθήνας (γύρω στο 1870) με το βασιλικό ανάκτορο και τους κήπους του στα αριστερά.

Οι τεχνικές δυσκολίες και οι επιπρόσθετες δαπάνες ήταν οι πρακτικοί λόγοι που οδήγησαν στην απόρριψη της πρότασης¹², την οποία ο Klenze χαρακτήρισε λίγο αργότερα, με κάποια συγκρατητικότητα, ως «όνειρο θερινής νυκτός ενός μεγάλου αρχιτέκτονα». Πέρα από τις επιφυλάξεις αυτές όμως, καθοριστικό ρόλο για την απόρριψη της ιδέας του Schinkel έπαιξε η νοοτροπία της «απόστασης σεβασμού» από την αρχαία κληρονομιά, που κυριαρχούσε στον κλασικισμό, και το όραμα της «μεγαλόπρεπης απομόνωσης», που έμοιαζε να ταιριάζει στα αρχαία μνημεία.

Παρόλο που η πραγματοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου, σε συνδυασμό με την ιδέα της «πόλης σε λόφο» του von Quast, θα είχε αποδειχθεί μοιραία για τη διατήρηση των αρχαίων μνημείων και την προώθηση της αρχαιολογικής έρευνας – οπότε από την άποψη της σημερινής αντιλήψης των πραγμάτων θα πρέπει να είμαστε ευτυχείς που δεν εφαρμόστηκαν τότε οι ιδέες αυτές –, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε τον ιδιοφυή και ευρηματικό τρόπο με τον οποίο ο Schinkel αντιμετώπιζε τα προβλήματα που συνεπάγεται πάντα η ένταξη νέων κτηρίων σε ιστορικό περιβάλλον, προτείνοντας μια λύση ρο-

μαντική αλλά και με έντονη αίσθηση της ιστορικής συνέχειας. Η ιδέα μιας Αθήνας με μορφή πόλης σε λόφο υπήρξε μια ενδιαφέρουσα αλλά καθαρά υποθετική εναλλακτική πρόταση, που παρέμεινε στο χώρο του καλλιτεχνικού διαλογισμού. Η πόλη αναπτύχθηκε στην πεδινή έκταση, ανάμεσα στην Ακρόπολη και το λόφο του Λυκαβηττού στα βόρεια, δίνοντας έτσι έμμεσα την ευκαιρία να δημιουργηθεί, αργότερα, το αρχαιολογικό πάρκο.

Η εφαρμογή του σχεδίου των Αθηνών, το ανάκτορο του Friedrich von Gaertner και η επέκταση της κεντρικής ζώνης πρασίνου των Αθηνών προς τα ανατολικά

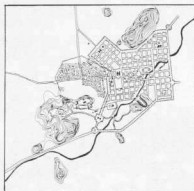
Η πραγματική εξέλιξη του πολεοδομικού σχεδίου της Αθήνας ακολούθησε, ωστόσο, τα δικά της, απρόβλεπτα πεπραγμένα. Τελικά, δεν εφαρμόστηκε ακριβώς ούτε το αρχικό σχέδιο των Κλεάνθη Schaubert ούτε το αναθεωρημένο σχήμα του Klenze: από το αρχικό σχέδιο έμειναν η βασική τριγωνική διάταξη των κύριων οδών-αξόνων, η άμεση αντιπαράθεση της νέας πόλης προς την παλιά και η ιδέα για ορισμένες διανοί-

ξεις νέων αξόνων μέσα στην παλιά πόλη (οι οδοί Ερμού, Αθηνάς και Αιόλου). Η παρέμβαση του Klenze επέβαλε στο σχέδιο τον δικό της, συμβιβαστικό χαρακτήρα, τις πιο περιορισμένες γενικές διατάξεις, τη μείωση του πλάτους των δρόμων, το συνεχές οικοδομικό σύστημα – που σήμαινε εγκατάλειψη της ιδέας της κηπούπολης – και τη σχεδόν χωρίς αλλαγές επιβίωση της άνω και κάτω παλιάς πόλης, στην οποία οφείλουμε σήμερα την ύπαρξη της «Πλάκας» και της περιοχής «Ψυρή» αλλά και το χαώδες πλέγμα του αστικού ιστού στο κέντρο της Αθήνας.

Υπήρξε, ωστόσο, μια σημαντική και καθοριστική αλλαγή στο σχέδιο όσον αφορά τη θέση της βασιλικής κατοικίας και του παρακείμενου βασιλικού κήπου. Τόσο η αρχική θέση, στη σημερινή Πλατεία Ομονοίας, όσο και η θέση που πρότεινε ο Klenze, στις πλαγιές του λόφου των Νυμφών, κρίθηκαν τελικά ακατάλληλες για λόγους αρκετά ασαφείς που πρόβλεπαν κάποιες υποτιθέμενες «ανθυγιεινές» συνθήκες περιβάλλοντος. Στη διάρκεια της τετράμηνης παραμονής του στην Αθήνα (Δεκέμβριος 1835 - Μάρτιος 1836), ο Ludwig I, αποφασίζοντας για λογαριασμό του διατακτικού γιου του Όθωνα, επέλεξε ως οριστική

15. Χάρτης του σημερινού κέντρου της Αθήνας. Σημειώνεται το περίγραμμα του πολιτιστικού-αρχαιολογικού πάρκου. Εικονίζονται επίσης οι τρεις εναλλακτικές προτάσεις για τον βασιλικό κήπο – που δεν εφαρμόστηκαν – ως προς τη θέση, την έκταση και το σχήμα τους (άνω: ο βασιλικός κήπος, όπως τον προέβλεπε το σχέδιο των Κλεάνθη - Schaubert. Αριστερά: σύμφωνα με το σχέδιο του Klempa και δεξιά: σύμφωνα με την αρχική πρόταση του Gaertner). Κλίμακα 1:20.000.

16. Υποθετικό ακαρίφημα – σχεδιασμένο από τον γράφοντα – της πολεοδομικής πρότασης για την Αθήνα που διατύπωσε ο Λύσανδρος Καυταντζόγλου (1839). Κλίμακα 1:30.000.

17. Θέση και έκταση της πόλης, σύμφωνα με την ιδέα του Καυταντζόγλου, σε σχέση με το σημερινό ιστό της πόλης. Κλίμακα 1:30.000.

θέση του ανακτόρου το ανατολικό άκρο του τριγώνου που σχηματίζουν οι κύριοι δρόμοι της πόλης. Η επιλογή αυτή ήταν από πολλές απόψεις επιτυχής: το ανάκτορο, κτισμένο σε μία χαμηλή προεξοχή του εδάφους με πανοραμική θέα προς τον Λυκαβηττό, την Ακρόπολη, το Ολυμπίον και τον κόλπο του Σαρωνικού, βρίσκεται σε πλεονεκτική τοποθεσία (εικ. 14). Η γειτνίασή του με το Ολυμπίον και το Στάδιο του Αδριανού πρόσφερε μεγάλες δυνατότητες για την εξέλιξη του πολιτιστικού-αρχαιολογικού πάρκου των Αθηνών, δυνατότητες που δεν τις υποψιαζόταν κανείς την εποχή εκείνη: με τη σταδιακή ανάπτυξη του βασιλικού κήπου και αργότερα του κήπου του Ζαπτείου στην περιοχή αυτή της πόλης, δημιουργήθηκε ο πυρήνας του ανατολικού τμήματος της ζώνης πρασίνου στο κέντρο της πόλης.

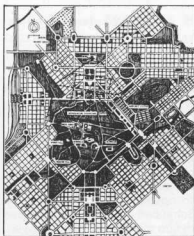
Ο Friedrich von Gaertner²⁰, που σχεδίασε τελικά το ανάκτορο, είχε ακολουθήσει τον Ludwig I στην Αθήνα, όπου και το δόθηκε η εντολή για τη σύνταξη του σχεδίου. Το σχέδιο που συνέλαβε προέβλεπε ένα αυστηρό και συμπαγές κτήριο, έτσι όπως το υπαγόρευαν τα περιορισμένα οικονομικά μέσα του νεαρού κράτους, με καλές γενικές αναλογίες και χωρίς περιττά διακοσμητικά στοιχεία, που δεσπόζι

18. Περιγράμματα των διαφόρων πολεοδομικών σχεδίων που προτάθηκαν για την Αθήνα σε σχέση με την παλιά πόλη. Κλίμακα 1:30.000.

19. Υποθετική εναλλακτική χωροθέτηση – σχεδιασμένη από τον γράφοντα – του αρχικού σχεδίου των Κλεάνθη-Schaubert στα νότια της Ακρόπολης. Κλίμακα 1:30.000.

20. Υποθετικό ακαρίφημα – σχεδιασμένο από τον γράφοντα – μιας πιθανής εξέλιξης των Αθηνών στα 1900, με την προϋπόθεση ότι ο αρχικός πυρήνας της πόλης θα είχε χωροθετηθεί στα νότια της Ακρόπολης. Κλίμακα: 1:30.000. Συγκρίνε αυτόν τον τακτικό αλλά και διαφοροποιημένο πολεοδομικό ιστό με τη σημερινή ανεξέλεγκτη εξέλιξη της πόλης στην εικόνα 21.

21. Εκτάσεις πρασίνου και ρυθμικό σχέδιο του κέντρου της Αθήνας όπως είναι σήμερα. Σχηματικός χάρτης σε κλίμακα 1:30.000.

ακόμα και σήμερα στο κέντρο της πόλης. Ο Gaertner, σαν ρεαλιστής που ήταν, όχι μόνο έλαβε υπόψη του τους πρακτικούς περιορισμούς και την έλλειψη εξειδικευμένων εργατικών χεριών στην Αθήνα, αλλά έδειξε και απόλυτο σεβασμό προς την αρχαιολογική κληρονομιά. Η μόνη αποδεκτή γι' αυτόν λύση στο θέμα της βασιλικής κατοικίας ήταν η κατασκευή ενός αυστηρού νεοκλασικού κτηρίου σε ικανή απόσταση από τα ίδια τα αρχαία. Στα γράμματά του, οι παρατηρήσεις για τον απόμακρο, γαλήνιο και υψηλό χαρακτήρα των μνημείων της Ακρόπολης αποτελούν αίγουρη ένδειξη ότι οι ιδέες του ήταν σύμφωνες προς τις «πυρριτικές» αντιλήψεις του εντολέα του Ludwig I.

Η αρχική διάταξη του βασιλικού κήπου που πρότεινε ο Gaertner ήταν ένα ημικυκλικό πάρκο, διαμέτρου 500 μ, και συνολικής επιφάνειας περίπου 13 ha, σχεδιασμένο σύμφωνα με την παράδοση του όψιμου μπαρόκ, πάνω σε ένα αυστηρό γεωμετρικό σχήμα. Η θέση του ήταν στα ανατολικά του ανακτόρου, το οποίο πλαισιούσαν προς τα δυτικά δύο μικρότερα περιβόλια ορθογωνικού σχήματος, διαστάσεων 200μ. Χ 80μ. το καθένα. Ευτυχώς, το αρχικό αυτό σχέδιο ενός κήπου κατά την τυπική γαλλική παράδοση – τελείως ξένο προς την ιδέα του πάρκου σε μορφή φυσικού τοπίου, που τόσο ταίριαζε στο φυσικό περιβάλλον της Αθήνας – δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Στα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα, με πρωτοβουλία και προσωπικό ενδιαφέρον της βασίλισσας Αμαλίας, αναπτύχθηκε ένας τελείως διαφορετικός βασιλικός κήπος. Γύρω στο 1838 η Αμαλία, με πλήρη συναίσθηση της πραγματικότητας, αρχίζοντας από το μικρό νότιο περιβόλι έκτασης 1,6 ha, ξεκίνησε μία σειρά απαλλοτριώσεων δημιουργώντας βήματα προς βήμα τον βασιλικό κήπο (σημερινή έκταση 16 ha). Η ιδέα του πάρκου αυτού είναι αρκετά ιδιότυπη και βασίζεται στη δημιουργία ενός αστικού άλσους με ελεύθερο σχήμα και πυκνή βλάστηση, μέσα στο οποίο υπήρχαν ενδιαφέροντα σημεία με εντυπωσιακή θέα προς τα γύρω μνημεία (Ακρόπολη, Ολυμπείο, Στάδιο).

Η ιδέα του Λύσανδρου Καυταντζόγλου για συνύπαρξη της νέας Αθήνας και της αρχαιολογικής κληρονομιάς σε βάση αμοιβαίας ανεξαρτησίας

Μία ακόμα εναλλακτική πολεοδομική πρόταση για την Αθήνα, που διατυπώθηκε σε θεωρητική μόνο μορφή χωρίς να επηρεάσει την πραγματική εξέλιξη της πόλης, αξίζει να αναφερθεί εδώ, γιατί αντιπροσωπεύει μια βελτιωμένη διατύπωση της ιδέας για αρμονική ανεξάρτητη συνύπαρξη της νέας πόλης με την αρχαία κληρονομιά. Το 1839, ο Έλληνας αρχιτέκτων Λύσανδρος Καυταντζόγλου – που αργότερα διέτελεσε διευθυντής του Πολυτεχνείου της Αθήνας – παρουσίασε στο βασιλιά ένα κριτικό γραπτό μνημόνιο, στο οποίο εξέθετε την πρότασή του για μια τελείως διαφορετικά προσανατολισμένη ανάπτυξη της νέας πόλης.

Ο Καυταντζόγλου ήταν από τους πρώτους υποστηρικτές του ορθολογικού πολεοδομικού σχεδιασμού του 19ου αιώνα. Αποποιούμενος την παράδοση των επιδεικτικών πολεοδομικών σχεδίων του δεσποτισμού, οραματίστηκε τη νέα πόλη να αναπτύσσεται πάνω σε ένα ορθογωνικό κάναβο δρόμων, στα ανατολικά του βασιλικού ανακτόρου – που κατασκευαζόταν την εποχή εκείνη – στο ελαφρά επικλινές έδαφος ανάμεσα στο λόφο του Λυκαβηττού και τον Ιλισσό.

Ένα από τα κύρια σημεία της πρότασής του ήταν να εγκαταλειφθεί η παλιά πόλη σε μια προοδευτική παρακμή, ενώ συγχρόνως η νέα πόλη θα αναπτυσσόταν ελεύθερα προς τα ανατολικά (εικ. 16, 17).

Ο Καυταντζόγλου πρότεινε στον Όθωνα να απαλλοτριώσει τη φθηνή αγροτική γη, που στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν ιδιοκτησία της εκκλησίας (Μονή Πετράκη) την εποχή εκείνη, και να προσφέρει οικόπεδα σε λογικές τιμές στους Αθηναίους, οι οποίοι με τον καιρό θα εγκατέλειπαν τα παραδοσιακά σπίτια που κληρονόμησαν από τους προγόνους τους για να εγκατασταθούν στη νέα «ευρωπαϊκή» πόλη. Με τον τρόπο αυτό, η αστι-

κή γη στο εντός των τοιχών τμήμα της πόλης θα υποβαθμιζόταν προοδευτικά δίνοντας έτσι στο δημόσιο την ευκαιρία να προβεί στις απαραίτητες απαλλοτριώσεις που θα έκαναν πραγματικότητα το παλιό Ευρωπαϊκό όνειρο της ανασκαφής της αρχαίας πόλης (εικ. 18).

Η ευφυής αυτή στρατηγική δεν εκτιμήθηκε σωστά την εποχή εκείνη. Η εκμετάλλευση της γης και η ανεξέλεγκτη ανοικοδόμηση συνεχίστηκαν τόσο μέσα στην παλιά πόλη όσο και στην περιοχή όπου προβλεπόταν να επεκταθεί η πόλη, σύμφωνα με το σχέδιο του Klenze. Παρόλο που η αυστηρότητα αυτού του ενιαίου ορθογωνικού συστήματος δρόμων δεν συμβιβάζεται με την τοπογραφία της περιοχής αυτής του λεκανοπεδίου της Αθήνας, η πρόταση του Καυταντζόγλου χαρακτηρίζεται από μεγάλη διορατικότητα και συνέπεια στον ριζοσπαστικό τρόπο προεργασίας. Στόχος της στρατηγικής αυτής ήταν αφ' ενός μεν να χαρακτηρισθούν οι ιστορικοί λόφοι και οι Παριλιόσιοι χώροι ως ελεύθεροι μη οικοδομήσιμες και αφ' ετέρου να δημιουργηθούν συνθήκες τέτοιες, που να προκαλέσουν τη σταδιακή παρακμή ολόκληρης της παλιάς πόλης, ώστε να ελευθερωθεί η περιοχή αυτή για μελλοντική ανασκαφική έρευνα. Το όραμα του Καυταντζόγλου, ωστόσο, και ο τρόπος δράσης που πρότεινε ήταν μπροστά από την εποχή του. Είναι, εξάλλου, ο πρώτος που επιχείρησε να επιβάλει την ιδέα ενός μεγάλου, ενιαίου αρχαιολογικού πάρκου («Grüne Mitte»), το οποίο θα αποτελούσε τον μνημειακό πυρήνα για οποιαδήποτε μεταγενέστερη πολεοδομική εξέλιξη.

Την ιδέα αυτή του Καυταντζόγλου την παρουσιάζουμε εδώ σε μια πρώτη απόπειρα σχηματικής σχεδιαστικής απόδοσης¹⁵.

Μια αναδρομική ουτοπία: Η Αθήνα όπως δεν κτίστηκε

Τελειώνοντας, θα παρουσιάσουμε έναν καθαρά υποθετικό πολεοδομικό σχεδιασμό για την Αθήνα, διατυπωμένο από τον γράφοντα. Στο σχέδιο αυτό έχει γίνει προσπάθεια να απεικονισθεί μία πιθα-

22. Μακέτα της πόλης των Αθηνών όπως ήταν το 1842, που έγινε υπό την καθοδήγηση του Ι. Τραυλού το 1977-79 (βρίσκεται στο Μουσείο της Πόλης των Αθηνών, στην Αθήνα). Προοπτική θέα από τα ανατολικά. Στο πρώτο επίπεδο διακρίνεται το βασιλικό ανάκτορο και η πλατεία Συντάγματος.

νή και λογική εξέλιξη των πραγμάτων (ανάλογη με την πρόταση του Κουταντζόγλου), με την προϋπόθεση αλλαγής μόνο της χωροθέτησης – και όχι και της βασικής διάταξης – του αρχικού σχεδίου των Κλεάνθη Schaubert.

Σε μια «αναδρομική ουτοπία», ως θεωρήσουμε ότι το αρχικό τριγωνικό σχήμα της πόλης εφαρμόζεται στην πεδινή περιοχή νότια του Ιλισσού, προσανατολίζοντας έτσι την πόλη προς τη θάλασσα και αφήνοντας όλη τη λοφώδη έκταση γύρω από την Ακρόπολη ελεύθερη ως μνημειακό πυρήνα ενός κεντρικού, ενοποιημένου αρχαιολογικού πάρκου (εικ. 19, 20). Η πόλη θα μπορούσε να αναπτυχθεί γύρω από αυτόν τον «πυρήνα πράσινο», ακολουθώντας τους διαγώνια διατεταγμένους κύριους άξονες της πεδιάδας (διαδρόμους), έτσι όπως ορίζονται από τους γύρω λόφους. Στην εικόνα 20 παρουσιάζεται μία πιθανή εξέλιξη της πόλης αυτής, όπως θα ήταν στις αρχές περίπου του 20ού αιώνα, με συνολική έκταση περίπου 2000 ha και πληθυσμό περίπου 300.000 κατοίκων. Στην εικόνα 21 μπορούμε να συγκρίνουμε τον τακτικό και οργανωμένο ιστό της υποθετικής αυτής εξέλιξης της πόλης με το πραγματικό σχήμα της Αθήνας γύ-

ρω στα 1920, αποτέλεσμα των ασυντόνιστων, ακτινωτών επάλληλων επεκτάσεων της πόλης (εικ. 21).

Πρώιμες απόψεις για ένα ριζικό διαχωρισμό του «νέου» από το «παλιό»

Για να ολοκληρώσουμε την επισκόπηση των πρώτων αυτών πολεοδομικών προτάσεων για την Αθήνα και του βασικού ρόλου που έπαιξε η παρουσία της αρχαίας κληρονομιάς στην πόλη αυτή, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα κατάλοιπα του παρελθόντος δεν τα είδαν όλοι σαν μία θετική πρόκληση.

Ο αρχιτέκτων της αυλής Gutensohn ήταν ο πρώτος που επέμενε – την άνοιξη του 1833 – να χωροθετηθεί η νέα πρωτεύουσα σε άμεση γειτνόνηση με την Αθήνα αλλά σε απόσταση από την αρχαία πόλη, δηλαδή στον Πειραιά. Το κύριο επιχείρημα που πρόβαλε ήταν η στρατηγική θέση και τα εμπορικά πλεονεκτήματα που συνεπάγεται μία πόλη-λιμάνι. Τόνιζε επίσης ότι αφ' ενός μεν τα έξοδα για τη μεταφορά οικοδομικών υλικών από το εξωτερικό στην Αθήνα θα ήταν αυξημένα και αφ' ετέρου ότι η γη στην Αθήνα ήταν ιδιόκτητη και

ακριβή, ενώ στον Πειραιά ανήκε κατά το μεγαλύτερο μέρος στο δημόσιο και ήταν διαθέσιμη.

Πέρα από τους πρακτικούς λόγους που πρόβαλλε ο Gutensohn, πίστευε ακόμα ότι τα αρχαία ερείπια της Αθήνας θα ταίριαζαν καλύτερα με μια βασιλική εξοχική κατοικία που θα την περιέβαλλαν μερικές επαύλεις πλούσιων της Αθηναϊκής κοινωνίας, παρά με μια σύγχρονη πόλη, η οποία θα ήταν διαρκώς απειληγί' αυτά*. Υποψιαζόταν δε ότι ορισμένοι «φανατικοί λόγιοι» προωθούσαν κυρίως το θαυμασμό για τις αρχαιότητες, ενώ έμεναν αδιάφοροι στο θέμα της «αναγέννησης» της Αθήνας και του μέλλοντος της πόλης**.

Η σοβαρότατη αυτή επιφύλαξη απέναντι στην πιθανή σύμπλεξη των αρχαίων ερειπίων με τον πολεοδομικό ιστό μιας σύγχρονης πόλης (εικ. 22, 23) διαφαίνεται και στη μακροσκελή επιστολή του Γάλλου αρχαιολόγου Raoul Rochette, την οποία έστειλε το 1838 από την Αθήνα στον Μ. de Rouquerville (άλλοτε Γάλλο επιτραμμένο στην αυλή του Αλή Πασά στα Γιάννενα). Ο Rochette πίστευε ότι όχι μόνο «χάθηκε για πάντα μία μοναδική ευκαιρία», εννοώντας την πλήρη αποκάλυψη της αρχαίας Αθήνας, αλλά ότι «κι

23. Μακέτα της πόλης των Αθηνών, όπως ήταν το 1842, που έγινε υπό την καθοδήγηση του Ι. Τραυλού το 1977-79. Προοπτική άποψη του κεντρικού τμήματος της παλιάς πόλης από βορρά.

αυτά που απέμειναν από την αρχαιότητα θα καταστραφούν ακόμα περισσότερο στο μέλλον», εξαιτίας της ίδρυσης της νέας πόλης πάνω στην ιστορική αυτή τοποθεσία. Για τον Rochette – που επέμεινε κι αυτός στη χωροθέτηση της νέας Αθήνας στην περιοχή του Πειραιά – «αν η αρχαία και η σύγχρονη Αθήνα ήταν κτισμένες κοντά η μία στην άλλη αλλά και σε κάποια απόσταση, το θέαμα που θα πρόσφεραν, έτσι όπως θα πρόβαλλαν οι αντιθέσεις τους πάνω στο ίδιο έδαφος και κάτω από τον ίδιο ουρανό, θα ήταν εξαιρετικά διδακτικό».

Από την άποψη αυτή, είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι άνθρωποι με μονομερείς αντιλήψεις πρόβαλλαν από νωρίς την ιδέα του αυστηρού διαχωρισμού της νέας πόλης από τα αρχαία ερείπια: έτσι, ο αρχιτέκτονας Guttensohn ενδιαφερόταν κυρίως για το μέλλον της πόλης που θα φιλοξενούσε τη βασιλική έδρα, ενώ ο Rochette θρηνούσε τη «χαμένη ευκαιρία» για μια γενικευμένη ανασκαφή, μετά από την απόφαση ίδρυσης της νέας πόλης σε άμεση επαφή με τον ιστορικό χώρο. Εκείνο, όμως, που φαίνεται να παρέβλεπαν όλες αυτές οι κριτικές είναι το γεγονός ότι μόνο με την άμεση αντιπαράθεση

των καταλοίπων της αρχαίας πόλης και του ιστού της νέας θα μπορούσε να δηλωθεί η ιστορική συνέχεια και να δικαιωθεί η επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας πόλης. Οι μετέπειτα επεκτάσεις της Αθήνας και η τελική συγχώνευση του Πειραιά, της Αθήνας και πολλών προαστίων σε ένα ενιαίο πολεοδομικό συγκρότημα έχει αποδείξει στο μεταξύ ότι το όραμα μιας τέτοιας διπολικής πόλης δεν θα ήταν εξάλλου βιώσιμο.

Ανακεφαλαιώνοντας

Ποια είναι λοιπόν τα θετικά στοιχεία και ποιος ο αδυναμίες της πραγματικής πολεοδομικής εξέλιξης της Αθήνας όσον αφορά τη διατήρηση της αρχαίας κληρονομιάς και την ένταξή της στον ιστό της νέας πόλης;

Ένα πρώτο θετικό στοιχείο απορρέει από την απόφαση να αναπυχθεί η νέα πόλη στην πεδιάδα, προς τα βόρεια, αφήνοντας ελεύθερη από κάθε οικοδόμηση ολόκληρη την περιοχή στις νότιες πλαγιές της Ακρόπολης, καθώς και τους γειτονικούς δυτικούς λόφους, και δημιουργώντας έτσι τις βασικές προϋποθέσεις για τη μετέπειτα ανάπτυξη του αρχαιολογι-

κού πάρκου στο κέντρο της Αθήνας.

Δεύτερο όφελος είναι ότι κατά το σχεδιασμό των δρόμων προβλέφθηκαν επίκεντρα μέσα στη νέα πόλη, από τα οποία προσφέρονταν προοπτικές θέες προς το μνημειακό συγκρότημα της Ακρόπολης. Μία τρίτη θετική εξέλιξη ήταν η ένκαιρη ανάπτυξη του πυρήνα του ανατολικού τμήματος της κεντρικής ζώνης πρασίνου της πόλης, δηλαδή του εθνικού κήπου, του κήπου του Ζαπτείου και του Ολυμπίου, απ' όπου προσφέρονται πανοραμικές θέες προς την Ακρόπολη.

Τέλος, ένα ακόμα θετικό στοιχείο ήταν η πολύ αργή αύξηση του πληθυσμού της Αθήνας σ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Η αργή αυτή δημογραφική εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα να μην υπέρσσει ποτέ τις πιέσεις εποικισμού στην περιοχή των λόφων, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να αναδασωθούν από το 1900, γεγονός που τους προστάτησε αργότερα από την ανοικοδόμηση στον 20ό αιώνα.

Αυτό που χάθηκε για πολύ καιρό – ως τη δεκαετία του '30, του 20ού αιώνα, οπότε άρχισε η μεγάλη επιχείρηση της ανασκαφής της Αγοράς – ήταν η δυνατότητα να ερευνηθεί το αρχαίο κέντρο της πόλης (η Ελληνική και η Ρωμαϊκή Αγορά) στη βόρεια πλαγιά της Ακρόπολης, λόγω της ανεξέλεγκτης ανοικοδόμησης στην περιοχή της «Πλάκας», στη διάρκεια του 19ου αιώνα, και της υπερβολικής εκμετάλλευσης της γης που μάζιζε την Αθήνα. Το ίδιο ισχύει, κατά ένα μεγάλο μέρος, για την περιοχή του Κεραμεικού καθώς και την Ακαδημία και το δρόμο που οδηγεί σ' αυτήν, που έχουν εν μέρει μόνο αποκαλυφθεί μέχρι και σήμερα.

Χάθηκε, επίσης, η δυνατότητα να δημιουργηθεί μια συνεχής ζώνη πρασίνου γύρω από την Ακρόπολη (περιοχή ανασκαφών δηλαδή), που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο με μια καθολική εξέλιξη της πόλης (Πλάκα) ένα όνειρο, που διατήρησαν με πάθος ως τη δεκαετία του '60 πολλοί αρχαιολόγοι αλλά και απλοί πολίτες. Η προσήλωση σε ένα τέτοιο όραμα έχει πλέον ατονήσει.

Σήμερα, παρόλο που παραμένουν αναπάντητα πολλά ερωτήματα

24. Γενική άποψη της Ακρόπολης και της βόρειας κλιτύς με την Πλάκα. Φωτ. V. Schinkel (1931).

σχετικά με την αναγνώριση της ρυμοτομίας της αρχαίας Αθήνας και την ανακάλυψη μνημείων γνωστών μόνο από τις γραπτές πηγές, υπάρχει μία γενική ομορφιά να επιβιώσει η ζωντανή παλιά πόλη (Πλάκα) ως ένα στοιχείο συναισθηματικής ταύτισης των Αθηναίων αλλά και ως μία ιδεώδης οπτική και ογκομετρική μετάβαση από το κέντρο της σύγχρονης πόλης στην περιοχή της Ακρόπολης (εικ. 24). Έτσι, στη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας ανεξάρτητης ζωής στην Αθήνα, χάρη σε μια ευτυχή συγκυρία σωστών πολεοδομικών οραμάτων αλλά και μεμονωμένων πρωτοβουλιών, τέθηκαν οι πρώτες βασικές προϋποθέσεις για τη μετέπειτα εξέλιξη ενός μεγάλου, ενοποιημένου κεντρικού αρχαιολογικού-πολιτιστικού πάρκου, έστω κι αν ο στόχος αυτός δεν είχε αναγνωριστεί από την αρχή συνειδητά από όλους στο σχεδιασμό της μελλοντικής μητρόπολης.

Σημειώσεις

8. Ο K.F. Schinkel (1781-1841) γεννήθηκε στο Neu Ruppin, Brandenburg και σπούδασε αρχιτεκτονική και ζωγραφική στην περίφημη «Bauakademie» του Βερολίνου, με δάσκαλους τους David και Friedrich Gilly. Ύστερα από μία περίοδο παραμονής στην Ιταλία, ερ-

γάστηκε αρχικά ως ζωγράφος σκηνικών και τοπιών, για να ξεκινήσει, λίγο μετά, τη σταδιοδρομία του ως αρχιτέκτων του δημοσίου, το 1810. Το 1820 ο Schinkel εξελέγη καθηγητής της Bauakademie. Το 1839, προς το τέλος μιας ζωής αφιερωμένης στον μνημειο-εξοπλισμό του Βερολίνου και τον συνταξιακό της επίσημης πολιτικής του πρωσικού κράτους στον τομέα της αρχιτεκτονικής, ο Schinkel αναγορεύτηκε «Oberland-Baudirektor» (Διευθυντής δημοσίων κτηρίων).

Τα πιο φημισμένα έργα του είναι το Schauspielhaus του Βερολίνου (1818-1821), το Altes Museum (1811-1828), το πρώτο κτήριο μουσείου στην Ευρώπη, και η Bauakademie (1831-1835).

9. Ο πιο πεπεισμένος και με δύναμη επιρροής «πουριστής» ήταν ο ίδιος ο Ludwig I της Βαυαρίας: πρώτος απέρριψε την ιδέα του Schinkel, πριν ακόμα δει τα σχέδια. Σε γράμμα του προς το γιο του Όθωνα τον παροτρύνει να διαλέξει την Αθήνα ως τόπο κατοικίας, αλλά τονίζει με επιμονή ότι πρέπει να αποικιστεί η Ακρόπολη ως βάση του βασιλικού ανακτόρου, διότι «κάθε συμπλήρωση ανάμεσα στα ελλείμματα μνημεία του παρελθόντος και τα νέα κτήρια θα ήταν επιζήμια και για τα δύο».

10. Το άρθρο του von Quast ξαναδημοσιεύτηκε αργότερα, το 1834, ως ανεξάρτητο τεύχος με τίτλο: «Mittheilungen über Alt- und Neu-Athen: Neubau der Stadt Athen und des Königlichem Schlosse auf seiner Burg».

11. Σε ένα άλλο γράμμα του ίδιου έτους (1834) προς τον Maximilian ο Schinkel παρατηρεί ότι ο νεαρός μονάρχης θα έπρεπε να υποθέσει έναν τρόπο ζωής που να ταυρίζεται με τα έθιμα και τις επιταγές της χώρας και ότι το ανάκτορο θα έπρεπε να κτιστεί στην πιο ωραία τοποθεσία.

12. Τα πρωτότυπα σχέδια της πρότασης του

Schinkel βρίσκονται στο Μόναχο, στην «Graphische Staatssammlung». Η μελέτη αυτή δημοσιεύτηκε στα έτη 1841-1849 σε Λεύκωμα με τίτλο «Werke der Hoheren Baukunst, für die Ausföhrung bestimmt».

13. Ο F. von Gaertner (1792-1847) γεννήθηκε στο Koblenz, σπούδασε στην Königliche Kunstakademie του Μονάχου (1809-1812) και εργάστηκε κοντά στον Weinbrenner (Karlsruhe) και τους Percier και Fontaine στο Παρίσι. Έγινε καθηγητής της αρχιτεκτονικής στην Kunstakademie του Μονάχου το 1820 και διευθυντής της το 1841. Μετά τον Κλένζε ήταν ο πιο φημισμένος προστατευόμενος του Ludwig I, για τον οποίο σχεδίασε τα κτήρια της δεύτερης φάσης της μνημειώδους Ludwigstrasse (Ludwigskirche 1829-40, Staatsbibliothek 1835-40, Universitaet 1835-40) καθώς και τα δύο οπτικά σημεία αναφοράς στην αρχή (Feldhermhalle 1840) και στο τέλος της (Siegestor 1835-40). Ο Gaertner επισκέφτηκε την Αθήνα δύο φορές (1835-36 και 1840), για να επιβλέπει την κατασκευή του βασιλικού ανακτόρου.

14. Ο Κωνσταντίνου (1811-1869) γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη, σπούδασε στην Accademia San Luca της Ρώμης και στην Ecole des Beaux Arts του Παρισιού. Γύρισε οριστικά στην Ελλάδα το 1843 και διετέλεσε διευθυντής του Πολυτεχνείου της Αθήνας από το 1844 ως το 1862. Μαζί με τους Σ. Κλεάνθη και Π. Κάλκο θεωρείται από τους πιο σημαντικούς Έλληνες αρχιτέκτονες της περιόδου του Όθωνα. Από τα πιο σημαντικά πραγματοποιημένα έργα του είναι το Αρόφαιο, το Πολυτεχνείο και ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου στην Αθήνα.

15. Κατά τη διάρκεια προσάθων ερευνών μας, επισημασθήκε την ύπαρξη του σκαριφήματος της πρότασης Κωνσταντίνου που είχε σχεδιάσει ο αρχιτέκτων το 1839 επάνω σε αντίτυπο του χάρτη της Αθήνας δημο-

οικωμένο από τον Altenhaven (υψιστάμενη κατάσταση της πόλης κατά το 1837) και που αναφέρεται από τον Koerpr στο έθρο του για να τα «κατάλοιπα» του Schaubert (Archaeologischer Anzeiger, 1890, σ. 131). Το σχέδιο αυτό, μαζί με άλλα σημαντικά σχέδια και τεκμήρια για τον σχεδιασμό των Αθηνών, από τα κατάλοιπα του Schaubert, δεν καταστράφηκε κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στο Breslau – όπως είχε νομισθεί μέχρι πρόσφατα – αλλά διασώθηκε και έφθασε κατά περιπετυχημένο τρόπο στην Αθήνα το 1959, όπου φυλάσσεται στα γραφεία κρατικής υπηρεσίας.

16. Γράμμα του Gutensohn στον βασιλιά Όθωνα με ημερομηνία Ναυτίλια 14.4.1833 (Γενικά αρχεία του Ελληνικού Κράτους στην Αθήνα).

17. Γράμμα του Gutensohn στον βασιλιά Όθωνα με ημερομηνία Ναυτίλια 12.5.1833 (Γενικά αρχεία του Ελληνικού Κράτους στην Αθήνα).

18. Επιδείξη τα επισημειώματα που προβάλλονται στο γράμμα, το οποίο δημοσιεύτηκε στο «Revue des deux mondes», 15.10.1838. Παράσι, είναι ενδιαφέροντα, παραθέτουμε απόσπασμα του: «Mais ce qui est pour moi un devoir et un besoin, c'est de proclamer aussi haut, aussi loin qu'il m'est possible, ce qui est ici dans la conscience de tout le monde; oui, il est trop vrai que ce fut une pensée fautive et funeste que celle qui plasa sur le site de l'antique Athènes le siège du nouveau royaume de la Grèce (...). Partout on eut pu construire une capitale à une place célèbre et sur un sol libre; partout on eut pu asseoir un trône moderne sur des souvenirs de patriotisme et de gloire antiques, sans avoir à heurter des ruines ou à enfouir des édifices. Athènes seule possédait encore des monuments qui n'appartiennent pas uniquement à la Grèce, mais à la civilisation tout entière, des monuments qui sont ce que le génie de l'homme produisit jamais de plus accompli, qui forment le plus beau patrimoine de l'humanité. Par une merveille presque aussi rare que celle là, ces monuments sont ce que le temps et la barbarie n'ont pu le plus respecter. Fallait-il donc admettre ce siège d'un nouvel empire à ces impérissables monuments, au risque d'éteindre des palais sans des ruines, ou de laisser enfouir des chefs-d'œuvre pour épargner des bicoques? (...)».

Αλέξ. Παπαγεωργίου-Βενετίας

Αρχιτέκτονες Πολεοδομίας

Τα σχέδια 3 και 9 του 1ου μέρους τυπωθήκαν αντι-στραμμένα.

Βιβλιογραφία

Έγγραφα Αρχείου

1. Kleanthes, Stamatios, και Schaubert, Eduard: «Erläuterung des Planes der Stadt Neu-Athen» (Σχολιασμός του σχεδίου για τη νέα πόλη των Αθηνών). Χειρόγραφο πρωτότυπο, χωρίς ημερομηνία και υπογραφή, του μνημίου που επισυνάπτεται στην πολεοδομική πρόταση για την Αθήνα (1833). Φυλάσσεται στα αρχεία «Klenziana» της «Bayerische Staatsbibliothek» του Μονάχου και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο Hans Hermann Russack:

«Deutsche bauen in Athen», Βερολίνο 1942.

2. Πρακτικά της συνάντησης που έγινε στην Αθήνα στις 27.6.1834, παρουσία του Νομάρχη Αττικής, των δημογεροντών της Αθήνας, των αρχιτεκτόνων Κλεάνθη και Schaubert, του νομοχρονικού Σπριεζ και του γενικού συντηρητή αρχιστήτων Weissenburg, με θέμα την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδίου της Αθήνας. Χειρόγραφο ανυπόγραφο, που φυλάσσεται στα αρχεία «Klenziana» της «Bayerische Staatsbibliothek» του Μονάχου. Αδημοσίευτο.

3. Klenze v., Leo: «Memoranden, oder Farben zu einem Gemälde, welches sich die Nachwelt von dem Koenige Ludwig von Bayern machen wird» (Απομνημονεύματα ή χρώματα για μια εικόνα του βασιλιά Ludwig του Ι της Βαυαρίας ζωγραφισμένη από την υστεροφημία του). Χειρόγραφο χωρίς ημερομηνία, που φυλάσσεται στο αρχείο «Klenziana» της «Bayerische Staatsbibliothek» του Μονάχου. Στις σελίδες 118 ως 137 ο Klenze δίνει λεπτομερή αναφορά των παραρτημάτων της αποστολής της στην Ελλάδα. Αδημοσίευτο.

4. Schinkel, K.F.: Σχέδιο γράμματος προς τον Πρίγκιπα Διόδοχο Maximilian της Βαυαρίας (1834), στο οποίο αναπτύσσεται η πρόταση να κατασκευαστεί το Βασιλικό ανάκτορο πάνω στην Ακρόπολη. Χειρόγραφο πρωτότυπο, το οποίο φυλάσσεται στα αρχεία «Schinkel Archiv» στο Altes Museum του Ανατολικού Βερολίνου. Δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο: Aus Schinkels Nachlass; Reisetagebuecher, Briefe und Aphorismen», 4 Vol. Βερολίνο 1862-1864.

5. Καυταντζόγλου Λυσάνδρος: «Esquisse d'un plan pour la ville d'Athènes propre à remplacer le projet en exécution si mal conçu et impossible à exécuter sa totale organisation» (σκαρίφημα ενός πολεοδομικού σχεδίου για την πόλη των Αθηνών, που προορίζεται να αντικαταστήσει το ήδη εκτελούμενο σχέδιο, το οποίο είναι λαθαλασμένο και αδύνατον να εφαρμοσθεί). Εμπνόμενος αναφορά, αλλά χωρίς ημερομηνία, του αρχιτέκτονα προς τον βασιλιά Όθωνα, που φυλάσσεται στα Γενικά Αρχεία του Ελληνικού Κράτους, Οθωνικά Αρχεία, φάκελος 214, Αθήνα. Αδημοσίευτο.

Παλιά δημοσιεύματα

6. Ross, Ludwig: «Erinnerungen und Mittheilungen aus Griechenland» (Αναμνήσεις και αναφορές από την Ελλάδα). Βερολίνο 1863. Στις σελίδες 150 ως 159 γίνεται αναφορά στις πρώτες δραστηριότητες των Κλεάνθη και Schaubert στην Αθήνα (1831-1832), και συγκεκριμένα στην τοπογραφική αποτύπωση και την εκπόνηση του πολεοδομικού σχεδίου της νέας πόλης. Αναμνηστικό ερώτημα: σκέψεις του Ross για τις πιθανότερες μελλοντικές αρχαιολογικές έρευνες στην Αθήνα.

7. Quast v., A. F.: «Mittheilungen ueber Alt- und Neu-Athen», darunter: «Neubau der Stadt Athen und des Koeniglichen Schlosses auf seiner Burg» (Πληροφορίες για την παλιά και νέα Αθήνα / η ανακονόμηση της πόλης των Αθηνών και η ανέγερση Βασιλικού ανακτορίου πάνω στην Ακρόπολη). Βερολίνο 1834.

8. Klenze v., Leo: «Aphoristische Bemerkungen gesammelt auf seiner Reise

nach Griechenland» (Αφοριστικές παρατηρήσεις που συλλέχθηκαν κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ελλάδα). Βερολίνο 1838. Στις σελίδες 420 ως 446: αναφορά του Klenze που υποβλήθηκε στο συμβούλιο αντιβασιλείας της Ελλάδας στις 3.9.1834: «Για την αναβίωση του πολεοδομικού σχεδίου των Αθηνών» και παράρτημα VIII: Γράμμα του Klenze απευθυνόμενο στον βασιλιά Όθωνα με ημερομηνία 21.9.1834, «ως συμπλήρωμα της αναφοράς μου της 3.9.1834».

9. Stauffert, Friedrich: «Die Anlage von Athen und der jetzige Zustand der Baukunst in Griechenland» (Η ίδρυση των Αθηνών και η παρούσα κατάσταση της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα), στο περιοδικό «Allgemeine Bauzeitung», Βιέννη 1844. Στις σελίδες 1 και 25: Αναφορά για την ίδρυση της νέας Αθήνας και της πολεοδομικής ιστορίας της πόλης αυτής κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας (1833-1843).

10. Maurer v., Georg: «Das griechische Volk in oeffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach der Befreiungskrieg: bis 13.7.1834.» (Ο Ελληνικός λαός: το νομικό πλαίσιο του δημοσίου, θρησκευτικού και ιδιωτικού βίου στη χώρα αυτή πριν και μετά τον αγώνα ανεξαρτησίας και μέχρι τις 13.7.1834). 3 Vol. Heidelberg 1835-1836. Στις σελίδες 119 ως 127: Αναφορά του Maurer στη μεταφορά της πρωτεύουσας από το Ναύπλιο στην Αθήνα.

«Δεν εξαντλείται εδώ βιβλιογραφικά η ιστορία της ίδρυσης της νέας Αθήνας. Ο κατάλογος παρουσιάζει μόνο μερικά από τα κείμενα-κλειδιά για τη μελέτη του θέματος αυτού (πρώτες, ντοκουμέντα αρχείων και όρθια δημοσιεύσεις).

The Foundation of New Athens: Town-Planning Proposals and Aesthetic Conceptions During 1830-1840 on the Development of the New City: Emphasis on the Ancient Architectural Heritage and Historic Landscape.

A. Papageorgiou-Venetas

A critical analysis of the alternative choices proposed for the town-planning of the newly founded city of Athens is attempted in this article; all proposals put special emphasis on the harmonious coexistence in the actual landscape of the new city and the architectural heritage of the antiquity.

Although none of the proposals was fully materialized and the town-planning development of Athens followed its own unpredictable and complex route, the basic idea for the formation of an extended archaeological zone around the Acropolis hill, that would function as the monumental nucleus of the cultural identity of the Greeks, has survived all the adventures of the city's development and is, fortunately, today in an advanced stage of realization.